

УДК 37.013(21)

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ЇХНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ: ДОСВІД СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

А. М. Маковецький

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
office@chnu.edu.ua

На засадах багатьох соціологічних досліджень, які проводять в Україні, проаналізовано духовні інтереси та ціннісні орієнтації молоді, що навчається, їхню трансформацію під дією об'єктивних і суб'єктивних змін. Широко використано порівняльний метод дослідження.

Ключові слова: молодь, духовні інтереси, цінності, ціннісні орієнтації, трансформація, диференціація, матеріалізація, оптимізм.

Молодь – найактивніша соціальна група суспільства, тому звернення соціологів до ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат, їхніх духовних інтересів та діяльності є цілком закономірним. У Чернівецькому університеті вивчення ціннісних орієнтацій молоді (особливо тієї, що навчається) розпочали у 80-х роках ХХ ст. Його проводили наукові співробітники соціологічної лабораторії університету, яка виконувала держбюджетну тему “Відродження і розвиток національних духовних цінностей в Україні” (очолював лабораторію автор). Дослідженням, яке тривало протягом кількох років, було охоплено десять областей України – Чернівецьку, Львівську, Хмельницьку, Дніпропетровську, Чернігівську та ін. Опитували міських і сільських жителів, людей різного віку, національностей, тих, що працюють, і тих, що навчаються. Окремі дослідження проведені в середніх загальноосвітніх школах Чернівецької обл., у технікумах і чотирьох вузах України – в Чернівецькому університеті (ЧДУ), Чернівецькому медінституті (нині Буковинський медуніверситет), Львівському поліграфічному інституті (ЛПІ) (нині Українська академія друкарства), Кам'янець-Подільському педінституті (КППІ) (нині Педагогічному університеті) Хмельницької обл.

Характерно, що під час усіх опитувань громадської думки в різних регіонах України респонденти зазначали про низький рівень шкільної та вузівської освіти, відставання її від позитивного зарубіжного досвіду. Про це, зокрема, сказали 55,8 % громадян, що працюють, 66,9 % студентів ЧДУ, 64,8 % студентів ЛПУ, 63,4 % студентів КППІ [1, с. 30].

Що стосується шкільної освіти в Україні, то найвищий рейтинг отримали:

– диференціація навчального процесу, як це роблять у школах США, Англії, Франції, Японії та інших країн (за рівнем знань учнів, навчання академічного та практичного плану, природничонауковими і гуманітарними циклами дисциплін та ін.) – 46,2 %;

– уведення спеціалізації з окремих дисциплін (за інтересами учнів) – 30,5 %;
 – стимулювання відмінних знань морально і матеріально (виплачувати найліпшим учням невеликі стипендії) – 30,2 % та ін. [1, с. 31].

Відбулися певні трансформації в старшокласників у сфері їхніх наукових інтересів. Цікаво порівняти дані двох наших досліджень, проведених у загальноосвітніх середніх школах, гімназіях і ліцеях м. Чернівці у 1996 і 2006 рр. (у 1996 р. опитано 400 учнів, у 2006 – 374), (табл. 1).

Таблиця 1

У галузі яких наук виявляються, головню, Ваші наукові інтереси, %

Відповіді:	Роки	
	1996	2006
Природничих наук	25,1	27,1
Гуманітарних наук	47,5	56,4
Технічних (включаючи кібернетику, електроніку і математику)	27,5	25,1

Наведені дані свідчать про певне зростання інтересу у старшокласників до природничих і значне – до гуманітарних наук, тобто гуманітаризація індивідуальної свідомості дітей, що є загальноосвітньою проблемою.

Стійкі тенденції стосовно орієнтації молоді (і студентської, і учнівської) на той чи інший різновид музики. Виявились вони і під час опитування чернівецьких старшокласників у 2006 р. Для порівняння знову наведемо дані двох опитувань (табл. 2).

Таблиця 2

Який різновид музики викликає у Вас найбільший інтерес, %

Відповіді:	Роки	
	1996	1996
Класична (симфонічна, оперна, камерна, інструментальна)	14,9	13,0
Народна	12,2	4,8
Сучасна естрадна (джазова музика в стилі “диско” і “рок”)	71,0	63,3
Інші відповіді (POP, REP, TECHNO та ін.)	25,1	30,0

Формування ціннісної картини світу особистості, як відомо, відбувається в процесі її соціалізації, під впливом як соціального, так і індивідуальних чинників. У цьому плані чинна в колишній Українській РСР, як і в усьому Радянському Союзі, тоталітарна і командно-бюрократична система з її офіційною комуністичною

ідеологією адекватно відображалася в свідомості та ціннісних орієнтаціях людей. Згадаймо хоча б такий пропагандистський “шедевр”, як “радянське – значить відмінне!” І хоча товари радянської економіки не користувалися широким попитом не тільки на світовому ринку, а й у своїй країні, а мільйони людей перебували у стані постійної бідності, громадяни Радянського Союзу гордилися тим, що вони “радянські” і навіть вірили, що “нинішнє покоління людей житиме при комунізмі” (М. Хрущов).

Сьогодні в Україні відбувається своєрідна переоцінка цінностей, причому в широкому, загальнодержавному масштабі. Як свідчать результати опитувань, проведених соціологічною лабораторією Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича на території України, найбільшу гордість у людей викликають проголошення незалежності України в серпні 1991 р., перемога у великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр., Запорізька Січ і звитяги козацтва у боротьбі із зовнішніми ворогами та ін.

Серед найнегативніших з погляду опитаних громадян явищ найчастіше називають у регіонах України Жовтневу революцію 1917 р. в Росії, тоталітарний режим Сталіна і масові репресії, діяльність КППС і партократів, голодомор в Україні 1932-1933 рр., чорнобильську техногенну катастрофу 1986 р., прихід до влади М. Горбачова і проголошену ним перебудову тощо [2, с. 34].

Більшість громадян України (66,2 %), що працюють, орієнтуються на сумлінну працю і справедливу винагороду, люди дорожать такими духовними цінностями, як свобода, дружба, любов, взаємодопомога та ін. Значна частина респондентів (34,6 %) високо оцінює миротворчу і морально-гуманістичну роль християнської релігії, просвітницьку діяльність православної церкви. Що стосується учнівської молоді (учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, гімназій та ліцеїв) і значної частини студентів вищих навчальних закладів, то в ціннісних орієнтаціях цієї частини респондентів переважають матеріальні цінності (красивий і модний одяг, взуття, радіоапаратура, мобільні телефони, мотоцикли і легкові автомобілі, тощо). Наприклад, під час соціологічного опитування чернівецьких учнів-старшокласників 2006 р. цінностям матеріального порядку віддали перевагу 57,7 % респондентів, соціальним і духовним – 40,0 % [3, с. 45].

Зазначимо, що ровесники наших студентів ще 1989 р. орієнтувалися головню на духовні цінності (глибокі і всебічні знання, літературу і мистецтво, дружбу і товаришування, любов, спілкування зі своїми ровесниками), про що свідчать відповідні матеріали соціологічних опитувань [4, с. 28].

Отже, йдеться про матеріалізацію ціннісної картини світу значної частини громадян України, і передусім молоді. В цьому плані цікаво порівняти результати досліджень українських соціологів з матеріалами широкомасштабних (у межах багатьох країн світу) досліджень, які понад 10 років проводили під керівництвом американського соціолога Р. Інглехарта з Мічиганського університету. Головна мета цих досліджень – простежити глобальні зрушення ціннісної системи людства від

матеріальних до постматеріальних (соціальних і духовних) на цьому етапі його розвитку. Спираючись на запропоновану А. Маслоу ієрархічну концепцію людських потреб, Р. Інглехарт побудував досить оригінальний 12-індикаторний інструментарій для вивчення ціннісних орієнтацій людей різних поколінь.

Уперше названий інструментарій Р. Інглехарт застосував під час опитування громадян дев'яти країн Європейського Союзу, США і Японії. А потім він регулярно, з інтервалами у кілька років, застосовував його для опитування громадської думки не тільки в Західній Європі, а й у східноєвропейських країнах. Отримані дані свідчать про те, що сутність глобальної ціннісної динаміки полягає у фундаментальному зрушенні від матеріальних до соціальних і духовних цінностей, особливо у молодих людей, що безпосередньо пов'язано, на думку Р. Інглехарта, зі значним зростанням матеріального добробуту в країнах Західної Європи, в США і Японії [5, 6]. В Україні, про що йшлося уже в статті, відбувається зрушення в бік матеріальних цінностей (і не тільки в Україні, а й у більшості колишніх союзних республік Радянського Союзу).

У чому ж річ? Адже життєвий рівень населення в колишньому СРСР був досить низький, приблизно такий же, як у нинішніх незалежних державах – Україні, Росії, Білорусі, Казахстані та ін. Чому ж у ціннісних орієнтаціях населення, у тім числі й молоді, переважали соціальні та духовні цінності? Учений допускає вплив на духовний світ людей двох чинників, яких не беруть до уваги американські соціологи: 1) постійний ідеологічний тиск на свідомість людей усіма засобами масової інформації та виховання; 2) “подвійну мораль”, коли у людей не збігаються думки й слова, мислення та оцінки. Крім того, за відверті висловлювання людей часто переслідували, тому вони й боялися відкрито говорити те, що думали. А звідси недостовірні інформація щодо їхніх ціннісних орієнтацій.

Звернемось знову до результатів досліджень американських соціологів. За їхніми даними, відсоток соціальних і духовних цінностей в опитаних країнах світу зменшується з поступовим постарінням людей. Іншими словами, чим старша соціальна група людей за віком, тим важливіше місце в ній займають цінності матеріального порядку, що, на думку Р. Інглехарта, пов'язано з недостатньою матеріальною забезпеченістю цих людей у попередні періоди їхнього життя, а також з появою дітей, пошуками роботи та іншими побутовими проблемами [4, с. 35].

Висновки Р. Інглехарта є фундаментальними і заслуговують на увагу. Проте, на цій підставі їх не можна механічно переносити на країни Східної Європи, у тому числі й на сьогоднішню Україну. Та й доктор соціології А. Вардомацький, що працює в Інституті соціології АН Республіки Беларусь і в 1990 р. проводив у своїй країні дослідження за методикою Р. Інглехарта, застерігає нас від цього.

Щодо проблеми ціннісного характеру української молоді, яка навчається, приємно зазначити, що абсолютна більшість українських студентів має друзів і хороших товаришів серед своїх ровесників інших національностей. Наприклад, у колишньому ЧДУ (нині ЧНУ) цей показник становив 95,0 %, у ЛПІ – 91,0, у КПІІ – 77,8 %. Характерно, що в разі індивідуального спілкування студенти практично не звертають

уваги на національний чинник. І це є стійкою тенденцією, що підтверджена багатьма соціологічними дослідженнями. Загалом позитивно або нейтрально ставляться студенти також до міжнародних шлюбів: у ЧДУ – 82,1 %, у КППІ – 75,9 %, в Українській академії друкарства (м. Львів) – 73,3 % респондентів [1, с. 35].

Досить самокритичними були студенти в самооцінці своїх знань у галузі мов, літератури і мистецтва (як національних, так мов і мистецтва інших народів, що проживають на території України). Незважаючи на те, що вибіркою під час дослідження з національних духовних цінностей були охоплені переважно студенти української національності, українською мовою як рідною добре володіють далеко не всі студенти-українці: в ЧНУ добре володіють 75,5 %, в УАД (м. Львів) – 77,8, у КППУ – 63,0 % опитаних студентів [4, с. 35].

Проте знання української мови і спілкування рідною мовою – річ не тільки регіональна, а й загальнодержавна. Ми є свідками парадоксального явища, якого немає, мабуть, у жодній країні світу: мільйони українців, особливо в центральних, східних і південних областях, не знають української мови. Причини цього феномена треба шукати в національній політиці колишнього Радянського Союзу, де національне (особливо стосовно України) часто розглядали як націоналістичне. Це найнегативніше відобразилося на українській мові: масово закривали навчальні заклади з українською мовою навчання, українську мову поступово (за винятком сільської місцевості) заміняли російською на промислових підприємствах, в установах, торгівлі, сфері охорони здоров'я, транспорті, просто на вулиці. Зокрема, у період “розвинутого соціалізму” кількість шкіл з українською мовою викладання в таких великих обласних центрах, як Луганськ (колишній Ворошиловград), Чернігів, Донецьк була зведена до нуля; у Харкові, Дніпропетровську, Миколаєві та Одесі – до однієї – двох; у Києві – столиці України – до 34 (з 277 шкіл міста). Скорочували також години місцевих радіо- і телепередач, урізали тиражі українських видань художньої літератури. Наприкінці 80-х років ХХ ст. на одного мешканця України припадало лише по дві книжки рідною мовою, тоді як в Естонії – по одинадцять, в Латвії і Литві – по дев'ять [7].

Відбувалося активне витіснення української мови з театру. Наприклад, з 50 театрів-студій, створених в Україні у 80-ті роки ХХ ст., лише два були україномовними; всі театри музичної комедії – російськомовні; із семи ТЮГів, що діяли тоді в республіці, україномовним був лише Львівський. Навіть республіканські навчальні заклади культури перетворилися в російськомовні. У Київському театральному інституті ім. О. Корнійчука та Харківському інституті мистецтва більшість предметів читали російською мовою [8, с. 16].

Подібна мовна політика негативно позначається на мовних процесах, ставленні громадян української національності до рідної мови. За даними соціологічного дослідження, проведеного Інститутом філософії АН України у 1988 р., в Києві вільно володіли рідною мовою 67,0 % опитаних киян-українців. Проте ті ж кияни (67,1 %) в сім'ях розмовляли російською та українською мовами [9, с. 22 - 23].

Ще рідше користувалися в Києві опитані громадяни українською мовою у побутовому спілкуванні – у крамницях, транспорті, на вулицях (всього 4,7 %), на роботі (8,3 %), у колі друзів і знайомих (10,3 %). Лише в разі спілкування зі старшим поколінням людей (батьками, іншими родичами, сусідами) значна частина опитаних переходила на українську мову [9, с. 23].

Щось подібне можна спостерігати у Києві і сьогодні, та не тільки в Києві, а й у більшості великих міст, за винятком західних областей України. У столиці республіки лише іноді почуєш українську мову, і часом це такий “суржик”, до якого вдаються хіба що письменники, які навмисне домагаються комічного ефекту в поведінці своїх героїв. Правда, коли заговориш з якимось киянином українською мовою, то досить часто він також переходить на українську зі своєрідним полтавсько-київським діалектом. Отже, більшість громадян української національності знає українську мову і добре володіє нею, але ніби соромиться її.

Наші дослідження засвідчують також відсутність в Україні так званої мовної проблеми, тобто наші громадяни практично не звертають уваги, хто якою мовою говорить. Про це загалом по Україні зазначили 57,5 % респондентів, у тім числі в центральному регіоні – 80,6, у східному – 76,7, у західному – 55,1, в Чернівецькій обл. – 51,1 % опитаних громадян [1, с. 37].

Коли проводились дослідження серед молоді, що навчається, то окремим аспектом було виділено блок запитань щодо тих найважливіших цінностей, на які сьогодні орієнтуються студенти. Опитування засвідчують глибокий песимізм щодо майбутнього з боку студентів, їхнє незадоволення сьогоdnішнім станом життя (62,4%). А серед тих, хто задоволений життям, налічено лише 4,4 % дівчат і 4,1 % хлопців. Більшість студентів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича вважає, що їхнє життя сьогодні залежить від зовнішніх чинників, а не від них самих, тобто в їхній психології виражена екстернальність. Названа риса способу життя більше притаманна дівчатам (44,1 %) і менше – хлопцям (34,4 %), які оптимістичніші в соціальних оцінках. Про це свідчить хоча б той факт, що 34,9 % студентів чоловічої статі своє сьогоdnішнє і майбутнє пов'язують з власною діяльністю і власними зусиллями, а не з зовнішніми обставинами.

Серед соціальних рис, притаманних сьогоdnішнім студентам, можна виділити терпимість (середній бал 3,6 за п'ятибальною шкалою) і впевненість у собі (3,7), а також бажання керувати іншими (3,9). Що стосується готовності студентів займатися після закінчення вузу підприємницькою діяльністю, то вона порівняно з іншими, є в них на останньому місці (2,8 бала).

За узагальненими результатами досліджень* (наших та київських соціологів), головні ціннісні орієнтації студентів зведено в табл. 3.

* Опитування проводили в усіх регіонах України. Опитано 3800 студентів.

Таблиця 3

Ієрархія найважливіших цінностей студентів

Цінності	За всією вибіркою, %	Ранг цінностей серед дівчат	Ранг цінностей серед хлопців
Хороше здоров'я, фізична сила	68,0	3	5
Сім'я, діти	63,9	1	4
Матеріальний достаток, заробітна плата	47,6	4	5
Цікава робота	44,1	5	3
Спокійне життя	35,3	2	6
Високий соціальний статус	10,4	6	1
Інше	2,9	7	2

Отже, як видно з табл. 3 ієрархія цінностей студентів різної статі (хлопців і дівчат) дещо відрізняється між собою. Якщо дівчата більше орієнтуються на сім'ю, дітей, спокійне життя і хороше здоров'я, то у хлопців найвищий рейтинг мають соціальний статус, кар'єра, цікава робота, матеріальний достаток. А що стосується сім'ї, дітей, спокійного життя, хорошого здоров'я, то названі цінності фігурують у них у "другому ешелоні" [3, с. 46 - 47]. Такий розподіл ціннісних орієнтацій між юнаками та дівчатами є закономірним, він завжди був у суспільстві і зумовлений як природним розподілом соціальних ролей між чоловіком і жінкою, так і багатьма соціальними чинниками.

Аналіз отриманих соціологічних даних, спостереження за життєдіяльністю студентів свідчить про досить високий рівень їхньої політичної та моральної свідомості, уболівання за справи в суспільстві, про їхню соціальну і політичну активність. На відміну від попередніх років, у центрі уваги нинішньої студентської молоді не тільки політичні, а й економічні проблеми, що адекватно відображає соціально-політичну та економічну ситуацію в країні.

1. Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування. – К.: Київ. ун-т, 1994. – 235 с.
2. Маковецький А.М. Людина в структурі соціологічного знання // Людина в сфері гуманітарного знання. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – С. 22 - 40.
3. Матеріали соціологічної лабораторії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2006. – Т. 1. – Ч. 3. – 89 с.
4. Духовные интересы и ценностные ориентации студенческой молодежи // Социол. исследования. – Черновцы: ЧНУ, 1989. – 33 с.
5. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. – Princenton, 1990. – P. 68.

6. Вардомацкий А. П. Сдвиг в ценностном измерении? // Социол. исследования. – 1993. – № 4. – С. 46 - 65.
7. Новиченко Л. Українська радянська література в патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих // Літературна Україна. – 1987. – 25 черв.
8. Кобко Л. Г. Розвиток національних культур: діалектика інтернаціоналізації і суверенітету // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – №7. – С. 11 - 19.
9. Войтович С. А., Мартинюк І. О. Перспективи “неперспективної” мови // Філосо. і соціол. думка. – 1989. – №5. – С. 21 - 24.

VALUE ORIENTATIONS OF UKRAINIAN YOUTH AND THEIR TRANSFORMATION: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

A.M. Makovetsky

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univesity
office@chnu.edu.ua*

Based on the sociological investigation being held in Ukraine, the article analyses spiritual and value orientations of the studying youth, their transformations under conditions of objective and subjective order. The author uses the comparative method of analysis.

Key words: youth, values, value orientations, transformation, differentiation, materialization, optimism.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2007
Прийнята до друку 10.01.2008